

Қазақ тілінің ережелері 1-11 сыныптар үшін

Фонетика

Фонетика – тіл туралы ғылымның бір саласы. Онда дыбыстар, екпін және буын, үндестік заңы қарастырылады.

Қазақ тілінде 42 әріп және 37 дыбыс бар.

Екі белгі бар: ъ-айыру белгісі, ь- жіңішкелік белгісі.

Қазақ тілінде тән әріптер 10: ә,і,ң,ғ,ү,ұ,қ,ө,һ,ы.

Дыбыстар(звуки): дауысты, дауыссыз.

Дауысты(гласные)-12 дыбыс: а,ә,о,ө,е,э,ү,ұ,у,ы,и,і

1) Еріндік(5):ү,ұ,у,о,ө; Езулік(7):а,ә,е,ы,і,и,э;

2) Ашық(6): а,ә,о,ө,е,э; Қысаң(6):ү,ұ,у,ы,и,і,;

3) Жуан(5): а,о,ұ,ы,у; Жіңішке(7):ә,ө,ү,і,е,и,у,э;

Дауыссыз (согласные)— 25 дыбыс: б,в,г,ғ,д,ж,з,й,к,қ,л,м,н,ң,п,р,с,т,ф,х,һ,ц,ч,ш,щ,у(тау)

қатаң(11):к,қ,п,с,т,ф,х, ч,ш,щ,ц

ұяң(8): б,в,г,ғ,д,ж,з,һ,

үнді(7): л,м,н,ң,р,й,у(уақыт)

Буын(слог):

ашық: а-на, қа-ла

тұйық: ат, ақ, ән, ет

бітеу: нан, тіл, қыс

Тасымал - перенос

Екпін(ударение) сөздің соңғы буынға түседі(постоянно падает на последний слог).

Үндестік заңы (Закон сингармонизма).

1) Буын үндестігі (слоговой сингармонизм)

2) Дыбыс үндестігі (звуковой сингармонизм)

Буын үндестігі

жуан+жуан + жуан

жіңішке+ жіңішке+ жіңішке

Бағынбайтын қосымшалар(не подчиняются правилу)

көмектес септіктің жалғаулары: мен,пен,бен
нікі,дікі,тікі

еке,тай,жан,сымақ,(әкетай, көкежан)

шет тілінен енген қосымшалар: паз,қор,ғой,кер, гер,
кеш,хана,күнем,дар,ист,изм,бан,тал,уар,ов,ев
(әсемпаз, еңбекқор, Әуезов)

Дыбыс үндестігі

1) Ілгерінді ықпал (прогрессивная ассимиляция)

Түбірдің соңғы буыны Последний слог слова	Мысалдар Примеры
1) Если слова оканчиваются на қатаң или Б,В,Г, Д, то аффиксы начинаются с қатаң	Дос-қа, терек-тер
2) Если слова оканчиваются на Ж,З, үнді или дауысты, то аффиксы начинаются с ұяң или үнді	Қаз-дар, бала-лық, көл-ге
3) Если слова оканчиваются на Ш, а прибавляемый аффикс начинается со звука С, то при произношении слова звук С превращается в звук Ш	Қаш+са – қашша Іш+сің - ішшің
4) Если передний слог начинается на глухой звук, а следующий слог начинается на звонкий Б, то при произношении звук Б превращается в П	Айт+бай – Айтпай Көп бала – көп пала
5) Между слогами, если слог оканчивается на гласный, звонкий или сонорный, а следующий слог начинается на глухие ҚиК, то при произношении глухие ҚиК превращаются в звонкие Ғи Г	Қара+көз-Қара+ғөз Талды+қорған- Талды+ғорған

2) Кейінді ықпал (регрессивная ассимиляция)

Түбірдің соңғы буыны Последний слог слова	Мысалдар Примеры
1) Если последний звук основы Қ,К,П , а прибавляемый аффикс начинается с гласного, сонорного или Д,Ж,З , то Қ,К,П озвучиваются Қ-Г, К-Ғ, П-Б	Жүрек+ <u>і</u> – жүрег <u>і</u> Қасық+ <u>ы</u> – Қасы <u>ғы</u> Мектеп+ <u>ім</u> – мекте <u>бім</u>
2) Если к словам оканчивающимся на глухой П прибавить деепричастия – ЫП , І П , то П заменяется сонорным У .	Тап(найди)+ып – тауып Кеп(высохни)+іп- кеуіп кеуіп(в (высыхая)
3) Если слова оканчиваются на Н , а прибавляемый аффикс или следующее начинается на Б,П,М , то звук Н произносится как М .	Н+Б – М+Б Он <u>б</u> ес – ом <u>б</u> ес Н+П-М+П он <u>п</u> арақ-ом <u>п</u> арақ Н+М – М+М келге <u>н</u> + <u>мін</u> – келгем+ <u>мін</u>
4) Если слова оканчиваются на Н , а прибавляемый аффикс или следующее начинается на Қ, К, Ғ,Г , то звук Н произносится как Ң	Н+Қ – Ң+Қ сә <u>н</u> +қой – сә <u>ң</u> +қой Н+Г – Ң+Г се <u>н</u> +гем – се <u>ң</u> +гем Н+Ғ – Ң+Ғ то <u>н</u> +ға – то <u>ң</u> +ға
5) Если слова оканчиваются на З , а прибавляемый аффикс или следующее начинается на С , то звук З произносится как С .	З+С – С+С жаз+ <u>са</u> – жас+ <u>са</u> күз <u>сайын</u> – күс <u>сайын</u>

3)Тоғыспалы ықпал (прогрессивно- регрессивная ассимиляция)
это влияние с двух сторон согласных звуков.

Жазылуы (пишем)	Айтылуы (произносим)
С+ Ж – ШШ	
Дос <u>ж</u> ан	До <u>шш</u> ан
Тас <u>ж</u> ол	Та <u>шш</u> ол
Н+К – Ң+Г	
Есен <u>н</u> келді	Есен <u>ңг</u> елді
Н+Қ – Ң+Г	
Жан <u>н</u> қожа	Жан <u>ң</u> ожа

Лексикология

Лексикология – тіл туралы ғылымның бір саласы. Онда тілдегі сөз байлығы(қанатты сөздер), сөздің лексикалық мағынасы(тура-ауыспалы мағынасы, көп мағыналы сөздер, синоним, омоним, антоним), шығу тегі (диалект, кәсіптік, неологизм, кірме сөздер, архаизм) қолданылуы зерттеледі.

Омонимдер - жазылуы бірдей, бірақ мағынасы басқа сөздер.

Ақ	1) белый 2) молочные продукты
іш	1) живот 2) пей 3) внутренность
жаз	1) лето 2) пиши
ат	1) имя 2) стреляй 3) лошадь
ай	1) месяц 2) луна
сыр	1) краска 2) тайна
жаға	1) берег 2) воротник
От	1) огонь 2) трава

Синонимдер — мағыналары бірдей сөздер.

ученик	1) оқушы 2) шәкірт
учитель	1) мұғалім 2) ұстаз 3) оқытушы
человек	1) кісі 2) адам
красивый	Сұлу, әдемі, көрікті, әсем, көркем, ажарлы
большой	1) үлкен 2) дәу
образованный	1) оқымысты 2) білімді 3) сауатты 4) зиялы
вылечиться	1) жазылу 2) сауығу 3) айығу
уважаемый	1) құрметті 2) ардақты 3) қадірлі 4) қымбатты

Антонимдер – мағыналары бір – біріне қарама – қарсы сөздер.

Биік - аласа	Высокий - низкий
Үлкен - кішкентай	Большой - маленький
Ыстық - суық	Горячий – холодный
Өмір - өлім	Жизнь – смерть
Ауыр - жеңіл	Тяжелый(трудный) – легкий
Алыс - жақын	Далеко – близко
Жер - аспан	Земля – небо
Жақсы - жаман	Хорошо – плохо
Арзан - қымбат	Дешевый – дорогой
Ескі - жаңа	Старый - новый

Сөздер:

1) Диалект сөздер (диалектные слова) –
диалектілер, говорлар, жергілікті тіл
ерекшеліктері.

2) Кәсіптік сөздер (профессиональные слова)

3) Неологизм (новые слова - неологизмы)

4) Кірме сөздер (заимствованные слова)

5) Архаизм (көнерген – устаревшие слова)

Сөздіктер:

- 1) Фразеологиялық сөздік
- 2) Қазақша-орысша сөздік
- 3) Орысша – қазақша сөздік
- 4) Лингвистикалық сөздік
- 5) Энциклопедиялық сөздік
- 6) Түсіндірме (толковый) сөздік

**Морфология – сөз таптарын қарастыратын тіл білімінің бір саласы, сөз құрамын зерттейді(дара-күрделі сөздер, сөз таптары, қосымшылар)
Қазақ тілінде 9 сөз таптары(части речи) бар.**

№	сөз таптары(части речи)	орысша
1	Зат есім	Имя существительное
2	Сын есім	Имя прилагательное
3	Сан есім	Имя числительное
4	Есімдік	Местоимение
5	Етістік	Глагол
6	Үстеу	Наречие
7	Шылау	Служебные слова
8	Одағай	Междометия
9	Еліктеу сөздер	Подражательные слова

Дара сөздер:

1)түбір сөздер – бас, ел, қазы

2)туынды сөз - тәрбие-ші, бас+тық

Күрделі сөздер:

1)қос_сөздер (парные слова) – ата-ана, әп-әдемі, қайта-қайта

2)біріккен сөздер (слитные): қырық(40)+аяқ(нога)- қырықаяқ (сороконожка)

3) қысқарған сөздер(сложносокращенные слова): МАБ-
мемлекеттік аралық бақылау,
ПОМ – Первомай орта мектебі

Жалғау (окончание).

Қазақ тілінде жалғаудың 4 түрі бар:
көптік, тәуелдік, жіктік, септік

**Жалғаулардың орналасу тәртібі (порядок
присоединения окончаний):**

Сөз+көптік+тәуелдік+септік	Бала+лар+ым+ның
Сөз +тәуелдік+септік	Бала+м+ның
Сөз+жіктік+көптік	Бала+сың+дар

1)Көптік жалғау (окончания множественного числа)

Дауысты, Р,Й,У	лар, лер
М,Н,Ң,Л,З,Ж	дар, дер
Қатаң, Б,В,Г,Д,	тар, тер

2)Тәуелдік жалғау (окончание принадлежности)

<u>Жекеше (единст. ч)</u>	Дауыстыдан кейін (после гл)		Дауыссыздан кейін (после согласных)	
жақ	жуан	жіңішке	жуан	жіңішке
1 менің (мой,-ая,ое)	м	М	ым	ім
2 сенің (твой,-ая,ое)	ың	ің	ың	ің
2 сіздің (ваш,а-ув.ф)	ңыз	ңіз	ыңыз	іңіз
3 оның (его, ее)	сы	сі	ы	і

<u>Көпше(множест. ч)</u>	Дауыстыдан кейін (после гл)		Дауыссыздан кейін (после согласных)	
жақ	жуан	жіңіш ке	жуан	жіңішке
1 біздің (наш,-а,-и)	мыз	міз	ымыз	іміз
2 сендердің(ваши)	Мн. ч+ың	Мн. ч+ің	Мн.ч+ың	Мн.ч+ің
2 сіздердің (ваши- уважительная.ф)	Мн. ч+ыңыз	Мн. ч+іңіз	Мн.ч+ыңыз	Мн.ч+іңіз
3 олардың (их)	Мн.ч+ы	Мн.ч+і	Мн.ч+ы	Мн.ч+і

3)Жіктік жалғау (Личные окончания)

Жақ		Жекеше (единст. ч.)
1	Мен (я)	Мын,мін,бын,бін,пын,пін
2	Сен (ты)	Сың, сің
2	Сіз (вы-у.ф)	Сыз, сіз
3	Ол (он, она)	-

Жақ		Көпше (множест. ч.)
1	Мен (я)	Мыз,міз,быз,біз,пыз,піз
2	Сен (ты)	Сындар, сіңдер
2	Сіз (вы-у.ф)	Сыздар, сіздер
3	Ол (он, она)	-

дауысты, р,л,й
қатаң, б,в,г,д
ж,з

- мын,мін,мыз,міз
-пын, пін, пыз, піз
- бын, бін, быз, біз

Жіктік жалғау присоединяется к последнему слову.

Мысалы: **Мен** Қостанайда тұрамын.
Біз оқушымыз.

4)Септік жалғау (падежные окончания)

Септік	Сұрақтары	Жалғаулары					
		Қкп стф чш бвгд	жз	л	рийую	мнң	дауысты
Атау	Кім? Кімдер? Не? Нелер? Кто? Что?	-	-	-	-	-	-
Ілік	Кімнің? Ненің? Чей? Чья?Чье?	Тың тің	Дың дің	Дың дің	Дың дің	Ның нің	Ның нің
Барыс	Кімге? Кому Неге? Чему? Қайда? Куда?	Қа ке	Ға ге	Ға ге	Ға ге	Ға ге	Ға ге
Табыс	Кімді ?Кого? Нені ?Что?	Ты ті	Ды ді	Ды ді	Ды ді	Ды ді	Ны ні
Жатыс	Кімде? У кого? Неде? У чего? Қайда? Где? Қашан? Когда? Нешеде? Во ск-ко?	Та те	Да де	Да де	Да де	Да де	Нда нде
Шығыс	Кімнен ? От кого? Неден? Из чего? Қайдан? Откуда?	Тан тен	Дан ден	Дан ден	Дан ден	Нан нен	Дан ден
Көмектес	Кіммен? С кем? Немен? С чем? На чем?	пен	бен	мен	мен	мен	мен

Зат есім (имя существительное)- заттың атын білдіретін атау сөздер. <u>Сұрақтары: Кім? Кімдер?(адамдарға) Не?Нелер?</u> Түрлері (типы)			Мысалдар
Мағынасына қарай(по значению)	1) Жалпы (нарицательные)		Бала, мектеп, гүл
	2) Жалқы (Собственные)		Әлия, Қостанай
	3) Деректі-қолымен ұстауға болады		Ағаш, қалам
	4) көзбен көріп, қолмен ұстауға келмейді		Арман, қуаныш
Тұлғасына қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)		Ел, жер, су, қала
	2) туынды (производные)	Сөз тудырушы жұрнақтар арқылы (словообразующие суффиксы): -шы,-ші, -ім,-ым, -лық,-лік,-дық, -дік,тық,-тік, -ша,-ше	ән+ші, қой+шы біл+ім, аш+тық, бала+лық, жаман+дық, кеуде+ше
Құрамына қарай (по составу)	1) Дара (простые)		Жылқы, ауыл
	2) Күрделі (сложные)		
	А) біріккен (сращенно-слитные)		Қол(рука)+жазба (письменный)- қолжазба рукопись
	Ә) қосарлы (парные)		Ата-ана(отец-мать) - родители
	Б) тіркесті (словосочетания)		Сиыр еті - говядина
	В) қысқарған (сокращенные)		ПОМ – Первомай орта мектебі

Туынды зат есімдер төменгі жұрнақтар арқылы жасалады (Производные образуются при помощи следующих суффиксов)

Жұрнақтар	Мысалдар
-ШЫ,-ШІ – профессии или склонность к чему-либо	Жазу+шы – писатель Етік+ші – сапожник Балық+шы-рыбак
Дауысты,р- ЛЫҚ,ЛІК л,н - ДЫҚ,ДІК т,в - ТЫҚ,ТІК отвлеченные понятия	Бала+лық детство Жеңіл+дік легкость Биік+тік высота
Дауысты,р- ЛАС,ЛЕС л,н - ДАС,ДЕС т,в,с - ТАС,ТЕС Совместное местонахождение или совместное действие	Жер+лес земляк Ауыл+дас люди с одного ауыла Курс+тас однокурсник

Зат есімнің болымсыз түрі

(Отрицательная форма имен существительных образуется путем прибавления личных окончаний в 1 и 2 лице ед. и множ. числа к отрицанию ЕМЕС)

Жак (лицо)	Жекеше (ед. ч)	Көпше (множ. ч)
1 жак	Мен оқушы емес+пін Я не ученик	Біз оқушы емес+піз Мы не ученики
2 жак	Сен оқушы емес+сің Ты не ученик	Сендер оқушы емес+сіндер Вы не ученики
2 жак	Сіз оқушы+сыз Вы не ученик	Сіздер оқушы емес+сіздер Вы не ученики
3 жак	Ол оқушы емес Он (она) не ученик(ца)	Олар оқушы емес Они не ученики

Сын есім (имя прилагательное)– заттың сынын, сипатын, түрін, көлемін, сапасын білдіретін сөздер.

Сұрақтары: Қандай? Қай? Кімнің? Ненің?

Какой?-ая, -ое? Который? Чей? Чья? Чье? Чьи?

Түрлері (типы)		Мысалдар
Мағынасына қарай(по значению)	1) Сапалық (качественные)	Ақ, қара, сұлу, үлкен
	2) Қатыстық (относительные)	Тұзды, ақшалы
Тұлғасына қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)	Жақсы, әдемі, суық
	2) туынды (производные)	Қысқы, таулы
Құрамына қарай (по составу)	1) дара (простые)	Кіші, тар, нәзік
	2) күрделі (сложные)	Ұзын бойлы, қызыл ала

СЫН ЕСІМНІҢ ШЫРАЙЛАРЫ (Степени сравнения

прилагательных)

Шырай түрлері (Степени сравнения)	Жұрнақтар	Мысалдар
1) Жай шырай (положительная степень)	-	әдемі, жақсы, ақ
2) салыстырмалы шырай (сравнительная степень)	А)1)дауысты-рак,рек 2)дауыссыз - ырак,ірек Незначительное различие качества	Кіші+рек меньше Жас+ырак моложе
	Ә)1) дауысты,р- лау,леу 2) з,л,н,ң,й - дау,деу 3) қ,к,т,с - тау,теу Соответствует русским прилаг-м с суфф-ми:-оват,- еват	әдемі+леу красивее семіз+деу жирнее биік+теу высоковатый сары+лау желтоватый
3) Күшейтпелі шырай (Превосходная степень)	А) 1)Путем прибавления удвоения первого слога и добавления П	Сап-сары желтый-прежелтый жап-жақсы очень хорошо
	Ә) с усилительными словами: ең(самый), өте(очень),тым (весьма,слишком), аса (наиболее),нағыз(настоящий), тіпті(совсем) Высшая степень качества признака	өте жақсы тым биік тіпті жақын

Сан есім (имя числительное)- заттың санын, мөлшерін, ретін білдіретін сөздер.

Сұрақтары: Неше?Нешеу?Қанша? (Сколько?)Нешінші(Который)

Түрлері (типы)		Мысалдар
Тұлғасына Қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)	екі отыз алпыс
	2) туынды (производные)	бірінші елудей
Құрамына қарай (по составу)	1) дара (простые)	бес, жүз, мың
	2) күрделі (сложные)	он бес, бес жүз
Мағынасына Қарай (по значению)	1) есептік (количественные)	үш, мың, елу
	2) реттік (порядковые) Дауысты-ншы,інші Дауыссыз – ыншы,інші	Бір+інші первый Алты+ншы шестой
	3) жинақтық(собираательные) 1-7 - ау,еу	Жетеу семеро
	4) топтау(разделительное) Дауысты,З,Ж,Р,Л,Й,У-дан,ден М,Н,Ң - - нан,нен Қатаң,Б,В,Г,Д - таң,тен	Екі-екіден по два Он-оннан по десять Үш-үштен по три
	5) болжалдық (предположительное) ш, т, с, тай,тей дауысты,р,м,н,з-дай,дей	Алпыс+тай в пределах шестидесяти тоғыз+дай около девяти
	6) бөлшектік (дробные)	бестен екі -Две пятых Бір бүтін бестен үш Одна целая три пятых

**он – 10, жиырма -20; отыз-30; қырық-40; елу-50;алпыс-60; жетпіс-70; сексен-80;
тоқсан-90; жүз-100; мың-1000; 1000000-миллион**

Есімдік (местоимение)- (зат есім, сын есім, сан есім) ауыстырып, солардың орнына жүретін сөздер.

Түрлері (типы)		Мысалдар
Тұлғасына қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)	Мен, сен,не,кім
	2) туынды (производные)	Біреу,мынау,қандай, барлық
Құрамына қарай (по составу)	1) дара (простые)	Ол,сонау,қанша
	2) күрделі (сложные)	Бірнеше,ешкім, кейбіреу
Мағынасына қарай (по значению)	1)жіктеу (личные)	Мен,сен,сіз,ол,біз,біздер,сендер,сіздер, олар
	2)Сілтеу (указательные)	Бұл,осы,мына,мынау(этот,эта,это), сол,ана,анау(тот,та,то);
	3)Сұрау Вопроситель-е	Кім,не неше,қай, қандай,қалай,қайда, қайдан,нешінші
	4)Өздік возвратные	өз(свой),өзім(я сам),өзің(ты сам),өзіңіз (вы сами),өзіміз(мы сами),өздерің, өздеріңіз(вы сами),өздері(они сами)
	5)Белгісіздік неопределенные	Біреу(кто-то,некто,кто-либо), кей, кейбір (некоторый,-ая,ое),бірдеңе(что-то,нечто, что-либо)
	6)Болымсыз- дық отрицательные	Ешкім(никто),ешбір(ничто),ештеме, дәнеме(ничего),ешқашан(никогда), ешқайда(никуда), ешқандай(никакой)
	7) жалпылау (определительные)	Бәрі,барлық,бүкіл,барша(весь,вся, все), әр,әрбір(каждый,-ая,-ое)

Үстеу(наречие) -қимылдың,заттың сынының түрлі белгілерін

сөздердің лексико-грамматикалық тобы.

Түрлері (типі)		Мысалдар
Тұлғасына Қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)	әрең,әзер(еле),әрі(туда, дальше),бері(сюда),дәл(точно), сәл(чуть-чуть)
	2) туынды (производные)	Ескіше(по старинному), мұнша(настолько),жаяулап (пешком)
Құрамына қарай (по составу)	1) дара (простые)	Ерте(рано),кеш(поздно),тым (слишком),ерекше(особенно), басқаша(по другому),
	2) күрделі (сложные)	Бірталай,біраз(немного),алдын-ала(заранее), анда-санда(временами)
Мағынасына Қарай (по значению)	1) Мезгіл (времени)	Кеше(вчера),бүгін(сегодня), ертең(завтра),кешке(вечером), ертемен(с утра), таңертең (утром), анда-санда(временами)
	2) Мекен (места)	әрі(туда,дальше),бері(сюда), жоғары(на верху), төмен(внизу),алға(вперед),артқа (назад),ішке(во внутрь),мұнда (здесь),сонда(там)
	3) Мөлшер (количества и меры)	Сонша,соншама(столько), онша(не очень),едәуір (значи-тельно),бірталай(немало), бір-бірден(по одному)

4) Сын-бейне (образа и способа действия)	әрең,әзер(еле), дереу(тотчас), жедел,шапшаң,тез,жылдам (быстро),кенет(вдруг),түгел(все), ауызша(устно),өзгеше(по другому), осылай(так),тікелей (непосредственно),бірге(вместе), зорға(насилу)
5) Күшейту (усилительные)	Аса(очень),нағыз(настоящий), ең(самый),тым(слишком),айырық-ша(особенный),әбден(совсем, окончательно)
6) Мақсат (цели)	әдейі,біле тұра(специально),жорта(нарочно),қа-сақана(назло)
7)Сабап-салдар (причины и следствия)	Бекерге(напрасно),босқа,текке(зря), амалсыздан(вынужденно),лажсыздан, шарасыздан(поневоле)
8) Топтау (разделительности)	Екулеп(вдвоем),бір-бірлеп(по-одному),аз-аздан(по-немножку), бас-басына(на каждого),жұп-жұбымен(по парам),рет-ретімен(по порядку);

Туынды үстеулердің жасалуы

(Образование производных наречий)

Жұрнақтар	Мысалдар
-ША, -ШЕ	Жаңа+ша (по-новому), неміс+ше (по-немецки)
Дауысты,з,м,р,н,й-дай,дей т,ш,с - тай,тей (иногда-лай,лей)	Гүл+дей(как цветок) Құс+тай(как птица) Осы+лай (так)
-СЫН, - СІН	Кеш+кі+сін (вечером) Ертең+гі+сін(утром)
Дауысты,үнді,З,Ж - да,де Қатаң,Б,В,Г,Д - та,те	Жаз+да (летом),түн+де(ночью) Қыс+та(зимой),
Дауысты,үнді,З,Ж – ға, ге Қатаң,Б,В,Г,Д - қа, ке	Жоғары(верх)+ҒА – на верх Арт(зад)+ҚА - назад

Шылаулар

Шылаулар (союзы и частицы)-тілімізде толық лексикалық мағынасы жоқ, бірақ сөз бен сөзді, сөйлем мен сөйлемді байланыстырып немесе сөзге қосымша мән үстеп тұратын көмекші сөздер.

Шылаулар сөздер 3 бөлінеді:

- 1)Септеулік шылау
- 2)Жалғаулық шылау
- 3)Демеулік шылау

Союзы и частицы могут быть разделены на следующие группы:

- 1)Септеуліктер(послелогии)
- 2)Көмекші есімдер(служебные слова)
- 3)Жалғаулықтар(союзы)
- 4)Демеуліктер(частицы)
- 5)Модаль сөздер(модальные слова)

Септеуліктер(послелогы)

соответствуют русским
предпогам.

Септеуліктер	Предлоги	Мысалдар
Дейін (шейін)	до	Мектепке дейін (до школы)
Бойына бойынша	В течение, вдоль	Жыл бойына(в течение года) Айтуы бойынша(по его рассказам)
Соң, кейін	после	Сабақтан соң, сенен кейін(после тебя)
Арқылы, Туралы, үшін	Через,о,об, для, Ради, чтобы	Көпір арқылы(через мост),жұмыс туралы(о работе),сен үшін(ради тебя), Оқу үшін(для учебы);
Бері, басқа, Бұрын, әрі	С, кроме, раньше, дальше	Былтырдан бері(с прошлого года), менен басқа(кроме меня),сенен бұрын (раньше тебя), әрі отыр(сядь дальше);

Көмекші есімдер(служебные слова)

соответствуют русским предлогам: за,под,на,перед,у,внутри,возле,
между,напротив.

Көмекші есімдер	Предлоги	Мысалдар
Үсті	Над	Үстелдің <i>үстіне</i> қой- поставь на стол
Асты	Под,низ	Үстелдің <i>астын</i> сыпыр подмети под столом
Алды	Перед, перед-няя часть	Үйдің <i>алды</i> тамаша Перед домом красиво
Арты	За, задняя часть	Менің <i>артымнан</i> тұр Встань за мной
Жаны,қасы	Возле,около	Біздің үйдің <i>жанында</i> возле дома
Іші	В,внутри	Дүкен <i>ішінде</i> - в магазине
Сырты	За,вне	Үйдің <i>сыртында</i> за домом
Арасы	Между	Үйлердің <i>арасында</i> между домами
Түбі	У	Ағаштың <i>түбінде</i> - у дерева
Қарама-қарсы	Напротив	Үйдің <i>қарама-қарсысында</i> Напротив дома

Жалғаулықтар(союзы) соотвествуют союзам русского языка.

Жалғаулықтар	союзы	Мысалдар
1) Ыңғайластық (соединительные) Және,мен,бен,пен, да,де,та,те	И, ДА	Мен <u>және</u> сен (Ты и я) Жаңбыр жауды <u>да</u> , жер көгерді. Дождь пошел, и земля зеленеет.
2) Қарсылықты (противительные) Бірақ,бірақ та, дегенмен, алайда, әйтсе де, сөйтсе де	А, НО, ДА	Киноға барар едім, <u>бірақ</u> дала суық. (Пошел бы в кино, но на улице холодно).
3) Талғаулықты (разделительные) Не,немесе,я,әлде,біресе, әйтпесе,болмаса,ал	Или, либо то..,то	<u>Не</u> мен барамын, <u>не</u> сен бар (Либо я пойду, либо ты иди) Біресе жаңбыр, біресе күн шығады(То дождь, то солнце)
4) Себепті(причинные) өйткені, себебі	Так как, потому что	Ол жақсы оқиды, <u>себебі</u> жақсы маман болғысы келеді.(Он хорошо учится,т.к.хочет быть хорошим специалистом.)
5) Салдарлық (следственные) Сондықтан,сол себептен,сол үшін	поэтому	Мен ұйықтап қалдым, <u>сол себептен</u> сабаққа кешіктім. Я проспал, поэтому опоздал на занятия.
6) Шарттық (условные) Егер, онда, егер ...онда	Если, тогда, если...то	Маған келмесең, онда мен саған барамын.

Демеуліктер(частицы)

вносят дополнительные смысловые,
эмоциональные оттенки в значения отдельных слов.

Демеуліктер	частицы	Мысалдар
1) Күшейткіш-шектік (усилительно-ограничительные) ғана(қана),ғой(қой), әсіресе,-ақ,-ау	Только,особенно,же	Мынау дәптер <u>ғой</u> ! Это же тетрадь! Ол мені <u>ғана</u> алды. Он взял только меня.
2) Сұраулық (вопросительные) ма, ме,ба,бе,па,пе,ше	ли, а,	Ол бара ма? (Пойдет ли?) Сен ше? (А ты?)

Модаль сөздер (модальные слова) –

для выражения точки зрения говорящего на отношение высказываемой мысли к действительности.

Модаль сөздер	Перевод	Мысалдар
Керек	Необходимо, нужно	Маған сол кісі <u>керек</u> еді Мне нужен был тот человек.
Сияқты	Как,как будто, кажется	Ол мені жек көретін <u>сияқты</u> . Мне кажется, что он меня ненавидит.
Екен	Оказывается	Онда кітап көп екен. Оказывается, там много книг.
Мүмкін, Шығар, Болар	Возможно, Может быть	Олар қалада болар. Может быть они в городе.
Рас	Правда, верно	Рас, сен менің досымсың. Верно, ты мой друг.
Шамасы	Вероятно	Шамасы, олар үйде жоқ Вероятно, их нет дома.
Әрине	Конечно	Әрине, сен оны білесің. Конечно, ты его знаешь.

Одағай (Междометия)-
сөйлеушінің шындыққа, болмысқа қатысын,
көңіл-күй, сезім арқылы білдіретін сөздер.

Түрлері (типы)		Одағай
Мағынасына қарай (по значению)	Көңіл-күй (Эмоциональные)	Бәрекелді! Браво!
		Алақай! Ура!
		Aha! Ага!
		Әттеген ай! Қап! Надо же!
		Ойбай! Ой!
		Құдай – ай! Боже мой!
	Жекіру (императивные)	Ал! (Ну!) Мә! (На!)Әй! (Эй)
		Жә! Полно! Хватит!
	Сыпайгершілік (формы вежливости)	Кешіріңіз! Извините!
		Рақмет! Спасибо!
		Кеш жарық! Добрый вечер!

Еліктеу сөздер (подражательные слова)-
слова, которые передают различные звуки живой и неживой
природы:
человека, животных и предметов.

Еліктеу сөздер (подражательные слова)

Еліктеуіш сөздер
Звукоподражательные
слова

Сыбдыр-сыбдыр
Сылдыр-сылдыр
Сықыр-сықыр
Қарқ-қарқ
Тарс-тарс
Тық-тық
Сақ-сақ

Шуршание камыша
Журчание ручья
Скрип-скрип
Кар-кар
Стук-стук
Тук-тук
Подражание смеху

Бейнелеуіш сөздер
Образоподражательные
слова

Қаз-қаз
Бүрсең-бүрсең
Шошаң-шошаң
Жалт-жұлт
Ағараң-ағараң
Қараң-қараң

Неуклюжая походка
Съежившись от холода
Быть вертлявым
Выражающее блеск
О белеющем вдали предмете
О мелькании силуэта в
темноте

Етістік (Глагол) – заттың қимылын, ісін, күй-жайын білдіретін сөз табы.

Сұрақтары: Не істеді? Не қылды? Не істелінді? Қайтті?

Түрлері (типы)		Мысалдар
Тұлғасына қарай (по способу образования)	1) негізгі (непроизводные)	Оқы, жаз,бар,кел,бер
	2) туынды (производные)	Тұз+да,гүл+де,ой+на, ой+ла, кеш+ік
Мағынасына қарай (по значению)	1) негізгі (основные)	Ал,қал,көр,сөйле,әкел
	2) көмекші (вспомогательные)	Бол(быстрой),шық (выйди),әкет(унеси)
Объектіге қатысына қарай(по отношению к объекту)	Сабакты(переходные,которые сочетаются со словами в Табыс септік-кімді? кого? нені? что)	Асқарды шақыр (позови Аскара)
	Салт(непереходные) сочетаются со словами в остальных падежах	Үйге кел (приходи домой)
Іс-әрекеттің орындалуына қарай (по отношению к результату действия)	Болымды (положительные)	Бар (иди), жаз (пиши)
	Болымсыз (отрицательные) Дауысты,Р,Л,Й,У-ма, ме Қатаң - -па, пе Ұяң, М,Н,Ң - ба, бе	Бар+ма (не иди), Күт+пе (не жди) Жаз+ба (не пиши)
Құрамына қарай (по составу)	Дара (простые)	Оқы, гүлде, ойна
	Күрделі (сложные)	Барып кел, кіріп шық, алып бар

Туынды етістіктің жасалуы (Образование производных глаголов)

Жұрнақтар (Суффиксы)	Мысалдар
Дауысты, Ы, Р - ла, ле Қатаң – - та, те л, м, н,ң - да, де	Шеге (гвоздь)+ле+у – забить Құшақ(объятие)+та+у- обнять Қабыл(принятие)+да+у-принять
Дауысты, Ы, Р- лас, лес Қатаң – - тас, тес л, м, н,ң - дас, дес	Бір(один)+ лес+у (объединиться) Көмек(помошь)+тес+у(помочь) Ақыл(ум)+дас+у(советоваться)
Дауысты – а/е Дауыссыз- ай, ей	Бос(свободно)+а+у-освободиться Түн(ночь)+е+у-ночевать Қартаю – қартай+у (стареть) Көбею – көбей+у (увеличиваться)
Дауыссыз- ар/ер	Ақ(белый) – ағ+ар+у белеть Көк (синий)- көг+ер + у синеть, зеленеть
Қатаң – қар, кер Ұяң, дауысты- ғар, гер	Бас(голова) + қар+у – возглавить Ес(разум) + кер+у - учесть Кө+гер +у цвести

Етіс (Залог)

Қазақ тілінде 4 түрі бар.

Түрлері (типы)	Жұрнақтар	Мысалдар
Өздік (возвратный) Действие направлено к субъекту	н, ын, ін	Тара+н расчешись Жу+ын мойся Ки+ін одевайся
Ырықсыз (страдательный) Объект испытывает действие со стороны субъекта	Дауысты, т, з, р- л, ыл, іл Л - н, ын, іл	Хат ауылға жібер+іл+ді. Письмо отправлено в ауыл. Төсек сал+ын+ды. Постель постелено.
Ортақ (совместный) Общее действие	с, ыс, іс	Олар хат жас+ыс+ты. Они переписывались.
Өзгелік (принудительный) действие под влиянием кого-нибудь	Ғыз/гіз- з, ж, р, Қыз/кіз- т, с, ш Дыр/дір- л, н Тыр/тір- Дауысты+ т+ қыз/ кіз	Жаз+ғыз+дым Заставил писать Айт+қыз+дық Заставили говорить Ал+дыр+дым Заставила взять Биле+т+тік

Тұйық етістік
(неопределенная форма глагола) – шақпен,
жақпен байланысы болмай, қимылдың атауын ғана
білдіретін етістіктің түрі.

Тұйық етістік етістіктің түбіріне –У жұрнағын
қосу арқылы жасалады
(путем прибавления к глагольной основе
суффикса -У).

Оқ+у – читать

Жаз+у – писать

Ойла+у - думать

Есімше (причастие)-

бірде есім сөздердің, бірде етістіктің қызметін атқаратын етістіктің түрі.

Есімшенің 4 түрі бар.

Түрлері (типы)	Сөздің соңғы дыбысы конечный звук	Жұрнақтар	Мысалдар
Өткен шақ (прошедшее)	Дауысты,ұяң,үнді	ған, ген	Оқы+ған
	Қатаң	қан, кен	Айт+қан
Келер шақ (Будущее)	Дауысты	р	Тыңда+р
	Дауыссыз	ар, ер	Айт+ар, Кел+ер
Ауыспалы осы шақ (переходное)	Дауысты	- йтын - йтін	Қара+йтын Сөйлн+йтін
	Дауыссыз	- атын - етін	Айт+атын+ым Күл+етін
Осы шақтық есімше (причастие настоящего времени)	Тұйық етістік + ШЫ, ШІ	Кел+у+ші – пришедший Тыңда+у+шы- слушающий	

Көсемше (Деепричастие)-

бірде үстеудің, бірде етістіктің қызметін атқаратын етістіктің түрі.

Конечный звук после глагола	Жұрнақтар	Мысалдар
Дауысты	- п	Сұра+п - спросив
Дауыссыз	- ып, іп	Ал+ып - взяв
Дауысты	- й	Сөйле+й-говоря
Дауыссыз	- а, - е	Кел+е - придя
Қатаң	- қалы, келі	Айт+қалы собирался сказать
Дауысты, ұяң, үнді	- ғалы, гелі	Біл+гелі хотел узнать

Етістіктің шақтары (Время Глагола).
осы шақ(настоящее), келер(будущее), өткен(прошедшее).

Осы шақ – настоящее время

1)Нақ осы шақ (Собственно-настоящее время-простая форма)

а) жалаң нақ осы шақ (простая форма)образуется от 4-х глаголов:

отыр(сидит), тұр(стоит),жатыр(лежит), жүр(ходит),
к которым присоединяются личные окончания.

Жақ (лицо)	Жіктік жалғау	Мысалдар
Жекеше (единственное число)		
1. Мен (я)	- мын, - мін	Отыр+мын сижу
2. Сен (ты)	- сың, - сің	Отыр+сың сидишь
2. Сіз (вы) – уваж.ф.	- сыз, - сіз	Отыр+сыз сидите
3. Ол (он, она)	-	Отыр сидит

Жақ (лицо)	Жіктік жалғау	Мысалдар
Көпше (множественное число)		
1. Біз (мы)	- мыз, - міз	Отыр+мыз сидим
2. Сендер (вы)	- сындар, - сіндер	Отыр+сындар сидите
2. Сіздер (вы) – ув.ф.	- сыздар, - сіздер	Отыр+сыздар сидите
3. Олар (они)	-	Отыр сидят

ә) Күрделі нақ осы шак (сложная форма) образуется путем сочетания основного глагола и одного из вспомогательных глаголов:

отыр(сидит), тұр(стоит), жатыр(лежит), жүр(ходит).

Основной глагол принимает суффиксы деепричастий – п, -ып, -іп.

Глаголы БАР, КЕЛ, АПАР, ӘКЕЛ принимают суффиксы –а/ -е и сочетаются только с глаголом ЖАТЫР.

Вспомогательные глаголы принимают личные окончания.

Жақ (лицо)	Жіктік жалғау	Мысалдар
Жекеше (единственное число)		
1. Мен (я)	Сөйле+п отыр+мын - разговариваю Бар+а жатыр+мын - иду	
2. Сен (ты)	Сөйле+п отыр+сың - разговариваешь Бар+а жатыр+сың - идешь	
2. Сіз (вы) – уваж.ф.	Сөйле+п отыр+сыз - разговариваете Бар+а жатыр+сыз - идете	
3. Ол (он, она)	Сөйле+п отыр - разговаривает	

Жақ (лицо)	Жіктік жалғау	Мысалдар
Көпше (множественное число)		
1. Біз (мы)	Сөйле+п отыр+мыз - разговариваем Бар+а жатыр+мыз - идем	
2. Сендер (вы)	Сөйле+п отыр+сындар- разговариваете Бар+а жатыр+сындар - идете	
2. Сіздер (вы) – ув.ф.	Сөйле+п отыр+сыздар - разговариваете Бар+а жатыр+сыздар - идете	
3. Олар (они)	Сөйле+п отыр - разговаривает Бар+а жатыр - идет	

2) Ауыспалы осы шақ (настоящее переходное время) обозначает непрерывное действие.

Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Жекеше (единственное число)			
1. Мен (я)	-а, -е, -й	- мын, мін	Күнде бар+а+мын
2. Сен (ты)	-а, -е, -й	- сың, - сің	Күнде бар+а+сың
2. Сіз (вы) ув.ф.	-а, -е, -й	- сыз, - сіз	Күнде бар+а+сыз
3. Ол (он, она)	-а, -е, -й	-	Күнде бар+а+ды

Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Көпше (множественное число)			
1. Біз (мы)	-а, -е, -й	- мыз, міз	Күнде бар+а+мыз
2. Сендер (вы)	-а, -е, -й	- сындар, - сіңдер	Күнде бар+асындар
2. Сіздер (вы) – ув.ф.	-а, -е, -й	- сыздар, - сіздер	Күнде бар+а+сыздар
3. Олар (они)	-а, -е, -й	-	Күнде бар+а+ды

Келер шақ – будущее время:

1) болжалды келер шақ

(будущее предположительное время)

2) мақсатты келер шақ

(неопределенное время)

3) Ауыспалы келер шақ (переходное будущее время)

1) Болжалды келер шақ (будущее предположительное время)			
имеет оттенок «возможно, может быть»			
Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Жекеше (единственное число)			
1. Мен (я)	-ар, -ер, -р	- мын, - мін	Бар+ар+мын Возможно пойду
2. Сен (ты)	-ар, -ер, -р	- сын, - сің	Бар+ ар +сын Возможно пойдешь
2. Сіз (вы) ув.ф.	-ар, -ер, -р	- сыз, - сіз	Бар+ ар +сыз Возможно пойдете
3. Ол (он, она)	-ар, -ер, -р	-	Бар+ ар Возможно пойдут
Көпше (множественное число)			
Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Көпше (множественное число)			
1. Біз (мы)	-ар, -ер, -р	- мыз, - міз	Бар+ ар +мыз Возможно пойдём
2. Сендер (вы)	-ар, -ер, -р	- сындар, - сіңдер	Бар+ ар+ сындар Возможно пойдете
2. Сіздер (вы) – ув.ф.	-ар, -ер, -р	- сыздар, - сіздер	Бар+ ар +сыздар Возможно пойдете
3. Олар (они)	-ар, -ер, -р	-	Бар+ ар Возможно пойдут

2) Мақсатты келер шақ (неопределенное время)

имеет оттенок намерения.

Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	пын,пін	Кел+мек+пін Намерен пойти
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	пын,пін	Жаз+бақ+пын Намерен написать
	Қатаң	- пек, - пек	пын,пін	Айт+пақ+пын Намерен сказать
2. Сен (ты) Сіз (вы) ув.ф	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	сың,сыз сің,сіз	Кел+мек+сің Намерен пойти
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	сың,сыз сің,сіз	Жаз+бақ+сыз Намерены написать
	Қатаң	- пек, - пек	сың,сыз сің,сіз	Айт+пақ+сың Намерен сказать
3. Ол (он, она)	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	-	Кел+мек Намерен пойти
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	-	Жаз+бақ Намерен написать
	Қатаң	- пек, - пек	-	Айт+пақ Намерен сказать

Көпше (множественное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы)	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	пыз,піз	Кел+мек+піз
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	пыз,піз	Жаз+бақ+ пыз
	Қатаң	- пек, - пек	пыз,піз	Айт+пақ+ пыз
2. Сендер (вы) Сіздер (вы) – ув.ф.	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	сындар,сыздар сіндер,сіздер	Кел+мек+сіндер
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	сындар,сыздар сіндер,сіздер	Жаз+бақ+сыздар
	Қатаң	- пек, - пек	сындар,сыздар сіндер,сіздер	Айт+пақ+сындар
3. Олар (они)	Дауысты, Р,Л,Й,У	- мек,- мақ	-	Кел+мек
	Ұяң, М,Н,Ң	- бақ, - бек	-	Жаз+бақ
	Қатаң	- пек, - пек	-	Айт+пақ

3) Ауыспалы келер шақ (переходное будущее время)

Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Жекеше (единственное число)			
1. Мен (я)	-а, -е, -й	- мын, мін	Ертең бар+а+мын
2. Сен (ты)	-а, -е, -й	- сын, - сің	Ертең бар+а+сын
2. Сіз (вы) ув.ф.	-а, -е, -й	- сыз, - сіз	Ертең бар+а+сыз
3. Ол (он, она)	-а, -е, -й	-	Ертең бар+а+ды

Жақ (лицо)	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
Көпше (множественное число)			
1. Біз (мы)	-а, -е, -й	- мыз, міз	Ертең бар+а+мыз
2. Сендер (вы)	-а, -е, -й	- сындар, - сіңдер	Ертең бар+асындар
2. Сіздер (вы) – ув. ф.	-а, -е, -й	- сыздар, - сіздер	Ертең бар+а+сыздар
3. Олар (они)	-а, -е, -й	-	Ертең бар+а+ды

Өткен шақ – прошедшее время:

1) жедел өткен шақ (недавно прошедшее время)

2) бұрыңғы өткен шақ (давно прошедшее время)

3) ауыспалы өткен шақ (переходное прошедшее время)

1) жедел өткен шақ(недавно прошедшее время)

Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Қатаң	-ты, - ті	-м	Айт+ты+м
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	-м	Жаз+ды+м писал
2. Сен (ты) Сіз (вы) ув.ф	Қатаң	-ты, - ті	-ң,ңыз,ңіз	Айт+ты+ң
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	-ң,ңыз,ңіз	Жаз+ды+ң писал
3. Ол (он, она)	Қатаң	-ты, - ті	-	Айт+ты
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	-	Жаз+ды писал

Көпше (множественное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы) 2. Сендер (вы)	Қатаң	-ты, - ті	-қ,-к	Айт+ты+қ Кет+ті+к
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	-қ,-к	Жаз+ды+қ писали
2. Сіздер (вы) – ув.ф.	Қатаң	-ты, - ті	ндар,ндер ңыздар,ңіздер	Айт+ты+ндар
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	ндар,ндер ңыздар,ңіздер	Жаз+ды+ндар писали
3. Олар (они)	Қатаң	-ты, - ті	-	Айт+ты
	Дауысты, Ұяң,үнді	- ды, - ді	-	Жаз+ды писал

2) бұрынғы өткен шақ (давно прошедшее время)

а) Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Қатаң	-қан, -кен	- мын, мін	Айт+қан+мын
	Дауысты, Ұяң,үнді	-ған, -ген	- мын, мін	Жаз+ған+мын писал
2. Сен (ты) Сіз (вы) ув.ф	Қатаң	-қан, -кен	- сың, - сің - сыз, - сіз	Айт+ қан +сың
	Дауысты, Ұяң,үнді	ған, -ген	- сың, - сің - сыз, - сіз	Жаз+ ған +сың писал
3. Ол (он, она)	Қатаң	-қан, -кен	-	Айт+ қан
	Дауысты, Ұяң,үнді	ған, -ген	-	Жаз+ ған писал

Көпше (множественное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы)	Қатаң	-қан, -кен	-быз,-біз	Айт+ қан +быз Кет+кен+біз
	Дауысты, Ұяң,үнді	-қан, -кен	-быз,-біз	Жаз+ ған +быз писали
2. Сендер (вы) Сіздер (вы) – ув. ф.	Қатаң	-қан, -кен	сындар,сіңдер сыздар,сіздер	Айт+ қан +сыздар
	Дауысты, Ұяң,үнді	-қан, -кен	сындар,сіңдер сыздар,сіздер	Жаз+ ған +сыздар писали
3. Олар (они)	Қатаң	-қан, -кен	-	Айт+ қан
	Дауысты, Ұяң,үнді	-қан, -кен	-	Жаз+ ған писал

ә) бұрыңғы өткен шақ (давно прошедшее время)

Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Дауыссыз	- ып, - іп	- пын, пін	Айт+ып+пын
	Дауысты	- ып, - іп	- пын, пін	Оқы+п+пын читал
2. Сен (ты) Сіз (вы) ув.ф	Дауыссыз	- ып, - іп	- сың, - сің - сыз, - сіз	Айт+ ып +сың
	Дауысты	- ып, - іп	- сың, - сің - сыз, - сіз	Оқы+п+сың
3. Ол (он, она)	Дауыссыз	- ып, - іп	- ты, - ті	Айт+ ып+ ты
	Дауысты	- ып, - іп	- ты, - ті	Оқы+п+ты

Көпше (множественное

число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы)	Дауыссыз	- ып, - іп	-пыз,-піз	Айт+ ып +пыз
	Дауысты	- ып, - іп	-пыз,-піз	Оқы+п+пыз
2. Сендер (вы) Сіздер (вы) – ув.ф.	Дауыссыз	- ып, - іп	сындар,сіңдер сыздар,сіздер	Айт+ ып +сыздар
	Дауысты	- ып, - іп	сындар,сіңдер сыздар,сіздер	Оқы+п+сындар
3. Олар (они)	Дауыссыз	- ып, - іп	- ты, - ті	Айт+ ып+ты
	Дауысты	- ып, - іп	- ты, - ті	Оқы+п+ты

3) ауыспалы өткен шақ (переходное прошедшее время)

Жекеше (единственное число)

Жак(лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Дауыссыз	-атын, -етін	- мын, мін	Айт+атын+мын /Всегда/ говорил
	Дауысты	йтын,-йтін	- мын, мін	Ойна+ йтын+мын /Всегда/ игрался
2. Сен (ты) Сіз (вы) ув.ф	Дауыссыз	-атын, -етін	- сың, - сің - сыз, - сіз	Айт+атын+сың
	Дауысты	-йтын,-йтін	- сың, - сің - сыз, - сіз	Ойна+ йтын+сың
3. Ол (он, она)	Дауыссыз	-атын, -етін	-	Айт+атын
	Дауысты	-йтын,-йтін	-	Ойна+ йтын

Көпше (множественное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы)	Дауыссыз	-атын, -етін	-быз,-біз	Айт+атын+быз
	Дауысты	йтын,-йтін	-быз,-біз	Ойна+ йтын+быз
2. Сендер (вы) Сіздер (вы) – ув.ф.	Дауыссыз	-атын, -етін	сыңдар,сіңдер сыздар,сіздер	Айт+атын+ сыңдар
	Дауысты	-йтын,-йтін	сыңдар,сіңдер сыздар,сіздер	Ойна+ йтын+ сыңдар
3. Олар (они)	Дауыссыз	-атын, -етін	-	Айт+атын
	Дауысты	-йтын,-йтін	-	Ойна+ йтын

Етістіктің райлары (наклонение глагола).

- 1) бұйрық рай
(повелительное наклонение)
- 2) қалау рай
(желательное наклонение)
- 3) ашық рай
(изъявительное наклонение)
- 4) шартты рай
(условное наклонение)

призыв.

Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Мысалдар
1. Мен (я)	Дауыссыз	-айын, -ейін	Айт+айын Давай скажу
	Дауысты	йын,-йін	Ойна+ йын Давай поиграю
2. Сен (ты)	Дауыссыз	-	Айт Скажи
	Дауысты	-	Ойна Играй
Сіз (вы) ув.ф	Дауыссыз	- ыңыз, іңіз	Айт+ ыңыз
	Дауысты	- ңыз,-ңіз	Ойна+ ңыз
3. Ол (он, она)	Дауыссыз	- сын, - сін	Айт+сын пусть скажет
	Дауысты	- сын, - сін	Ойна+ сын пусть поиграет

**Көпше (множественное
число)**

Жақ (лицо)	Соңғы дыб.	Жұрнақтар	Мысалдар
1. Біз (мы)	Дауыссыз	-айық,ейік	Айт+айық Давай скажем
	Дауысты	-йық,йік	Ойна+йық
Сендер (вы)	Дауыссыз	ындар,індер	Айт+ ындар
	Дауысты	ндар,ндер	Ойна+ндар
Сіздер (вы) – ув.ф.	Дауыссыз	ыңыздар,іңіздер	Айт+ ыңыздар
	Дауысты	ңыздар,ңіздер	Ойна+ңыздар
3. Олар (они)	Дауыссыз	- сын, - сін	Айт+сын
	Дауысты	- сын, - сін	Ойна+ сын пусть поиграют

2)Қалау рай (желательное наклонение) выражает желание.

Жекеше (единственное число)

Жақ	Соңғы дыбыс	Жұрнақ	Жіктік жалғау	Көмекші етістік	Мысалдар
Менің	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	м	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Менің барғым ... Менің көргім ...
	Қатаң	қы, кі	м	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Менің айтқым ... Менің кеткім ...
Сенің Сіздің	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	ң,ңыз, ңіз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Сенің барғың ... Сіздің көргіңіз ...
	Қатаң	қы, кі	ң,ңыз, ңіз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Сенің айтқың ... Сіздің кеткіңіз ...
Оның	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	- сы - сі	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Оның барғысы .. Оның көргісі ...
	Қатаң	қы, кі	- сы - сі	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Оның айтқысы . Оның кеткісі ...

Көпше (множественное число)

Жақ	Соңғы дыбыс	Жұрнақ	Жіктік жалғау	Көмекші етістік	Мысалдар
біздің	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	мыз, міз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Біздің барғымыз Біздің көргіміз...
	Қатаң	қы, кі	мыз, міз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Біздің айтқымыз Біздің кеткіміз ...
Сендердің Сіздердің	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	ларың лерің ларыңыз леріңіз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Сендердің барғыларың ...
	Қатаң	қы, кі	ларың лерің ларыңыз леріңіз	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Сіздердің кеткілеріңіз ...
Олардың	Дауысты, Ұяң,үнді	ғы, гі	- сы - сі	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Олардың барғысы ...
	Қатаң	қы, кі	- сы - сі	Келеді захочется Келді хотелось Келіп тұр хочется	Олардың айтқысы ...

3)Ашық рай

(изъявительное наклонение)- үш
жақтың жасалу жолдары

(Мен келдім; келе жатырмын; келемін;
келгенмін);

Реальное действие в настоящем,
прошедшем и будущем времени.

4)Шартты рай (условное наклонение) выражает условие.

Жекеше (единственное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Мен (я)	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	м	Мен бар+са+м Если я пойду
2. Сен ты Сіз (вы) ув.ф	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	ң ңыз ңіз	Сен бар+са+ң Сіз бар+са+ңыз Сіз кел+се+ңіз
3. Ол (он, она)	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	-	Ол бар+са Ол кел+се

Көпше (множественное число)

Жақ (лицо)	Соңғы дыбыс	Жұрнақтар	Жіктік жалғау	Мысалдар
1. Біз (мы)	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	- қ, - к	Біз бар+са+қ Если мы пойдем
Сендер (вы) Сіздер (вы) – ув.ф.	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	ндар,ндер ңыздар, ңіздер	Сендер бар+са+ндар
3. Олар (они)	Дауыссыз Дауысты	- са, - се	-	Олар бар+са

**Синтаксис – сөз тіркесі мен сөйлем,
сөйлемнің түрлерін зерттейтін тіл туралы
ғылымның бір саласы.**

**Сөз тіркесі(словосочетание): есімді сөз
тіркесі, етістікті сөз тіркесі.**

**Сөз тіркесі бағыныңқылы сөз(бірінші),
басыңқы сөз (екінші) сөздерден тұрады.**

- 1) Есімді сөз тіркесі - басыңқы сыңары
есім сөзден болған сөз тіркесі.**
- 2) Етістікті сөз тіркесі - басыңқы сыңары
етістіктен болған сөз тіркесі.**

**Сөз тіркесі бола алмайтындар: тұрақты
тіркестер, күрделі сөздер.**

Сөздердің байланысу түрлері. (Виды соединения слов).

Қиысу	Соединение подлежащего и сказуемого с помощью личных окончаний	Асқар шықты; Мен шықтым; Сіз шықтыңыз;
Матасу	Соединение слова в <u>Ілік септік</u> со словом в <u>Тәуелдік жалғау</u> .	Әсем <u>нің</u> көйлегі; Менің бала <u>м</u>
Меңгеру	Соединение слов при помощи падежных окончаний, кроме <u>Атау септік</u> и <u>Ілік септік</u>	Астана <u>дан</u> келді; Басық <u>қа</u> кірді; Жігіт <u>пен</u> хат алысты
Қабысу	Согласование	Асқар тау высокие горы
Жанасу	примыкание	Былтыр бітірді. Академияны Саят былтыр бітірді. Саят былтыр академияны бітірді.

Сөйлем (предложение)- тиянақты ойды білдіретін сөздер тобы.

Сөйлем: жай сөйлем, құрмалас сөйлем.

Сөйлем айтылу мақсатыны қарай(по цели
высказывания):

1) Хабарлы –повествовательное .	Қыста ауа-райы суық болады.
2) Сұраулы – вопросительное ?	Қашан болды?
3) Бұйрықты – повелительное !	Тыныш отыр! Сөйлемді тез жаз.
4) Лепті – восклицательное !	Күн қандай тамаша!

Сөйлем құрамына қарай(по составу):

Түрлері	Ереже	Мысалдар
Жақты	Бастауышы бар сөйлем.	Мен ауылға бардым.
Жақсыз	Бастауышы мүлде жоқ сөйлем.	Оған хабар беру керек. Менің оқығым келеді.
Жалаң	Тек тұрлаулы мүшеден тұратын сөйлем.	Ол келді. Жаңбыр жауды. Той өтті. Бала оқиды.
Жайылма	Тұрлаусыз мүше қатысқан сөйлем.	Ол ерте келді. Жаңбыр қатты жауды.
Толымды	Ойға қажетті мүшелердің бәрі қатысқан сөйлем.	Қыста бұл жердің ауа-райы өте суық болады.
Толымсыз	Ойға қатысты сөйлем мүшесінің бірі түсіп қалған сөйлем.	- Балам, қайдан келдің? - Астанадан. (толымды)
Атаулы	Іс-оқиғаның, құбылыстың атауын ғана көрсететін сөйлем.	Жаз. Қайнаған күн. Егіс даласы.

Сөйлем мүшелері (члены предложения):

1)Тұрлаулы мүшелері – главные члены предложения

2)Тұрлаусыз мүшелері- второстепенные члены предложения

Тұрлаулы мүшелері – главные члены предложения

Бастауыш подлежащее _____	Кім? Не? Кто? Что? Кімдер? Нелер? мн.ч	<u>Дүкен</u> ашық. <u>Бала</u> келді.
Баяндауыш сказуемое =====	Не істеді?Қайтті? Что делал(ет, ешь)?	Ол <u>қуанды</u> . Әлия <u>тұрды</u> .

Тұрлаусыз мүшелері- второстепенные члены предложения

Толықтауыш Дополнение -----	Б.с. кімге? неге? кому? чему Т.с. кімді? нені? кого? что? Ж.с. кімде? неде? Қайда? У кого? чего? Где? Ш.с. кімнен? неден? қайдан от кого ? из чего? откуда К.с. кіммен? немен? с кем? с чем?	Қанат <u>саған</u> хат жазды. Олар <u>Медеуді</u> аралады. <u>Әлияда</u> шана бар. Ол кітапты <u>кітапханадан</u> алды. Әкесі <u>баласымен</u> отыр.
Анықтауыш Определение	Қандай? Какой? Нешінші? Который? Неше? Қанша? Сколько? Кімнің? Ненің? Чей?	Алмас-<u>озат</u> оқушы. Мен <u>бесінші</u> сыныпта оқимын. <u>Абайдың</u> суреті ілулі тұр.
Пысықтауыш Обстоятельство -	Қалай Как Каким образом Қайда? Где? Куда? Қашан? Когда? Қайдан? Откуда?	Машина <u>тез</u> жүреді. Олар <u>далаға</u> шықты. <u>Қыста</u> күн суық. Біз <u>қаладан</u> келдік.

Салалас құрмалас сөйлемнің түрлері және

шылаулары

(виды сложносочиненных предложений и их союзы).

Ыңғайлас соединительные	1)... , 2)және, да,де,әрі	Күз өтті, қыс келді. Жиналыс бітті <u>де</u> , халық тарқай бастады.
Қарсылықты противительные	1)... , 2)бірақ, алайда, дегенмен, әйтсе де, сонда да, (но, однако, иначе, все-таки)	Ағам келді, атам кетті. Мен кітабымды бердім, <u>бірақ</u> ол алмады.
Талғаулы разделительные	1)... , 2)Біресе, не, немесе, я, яки, бірде, не болмаса, әлде, кейде, (или, иногда, то, либо, однажды)	Жазда қалаға <u>не</u> мен, <u>не</u> інім барады. Жаңбыр жауады, <u>немесе</u> қар жауады.
Себеп-салдар Причинно- следственные	1)... , 2)Сондықтан, сол себепті, өйткені, неге десеңіз (поэтому, потому что, по той причине)	Күн жылы болды, біз серуенге шықтық. Асан театрға бармады, <u>себебі</u> уақыты жоқ.
Кезектес чередующиеся	1)... , 2)кейде, бірде, біресе	<u>Бірде</u> қатты сөйлейсің, <u>бірде</u> жай сөйлейсің.

шылаулары

(виды сложноподчиненных предложений и их

Түрлері (сөйлеу бірлестіктері).	Жасалу жолы	Мысалы
Шартты бағыныңқылы сабақтас құрмалас сөйлем (сл. подч. пр-е с придаточ. условия)	1) – са, - се + жалғау. 2) –ме/бе/пе+ген-де -ма/ба/па+ған-да	Күн жылы+ <u>са</u> , жер көгереді. Сен келме+ <u>ген+де</u> , әжем ренжитін еді.
Қимыл-сын бағыныңқылы саб. қ.с.(спп с придаточ-ными образа действия и степени)	1) – ып-іп,-п 2) – а/ -е 3) –атын/йтын+дай -етін/йтін+дей	Жел күшей+ <u>іп</u> , ауа райы бұзылды. Үйге келе, сабағын орындады. Бәрі ест+ <u>итін+дей</u> , қатты сөйледі.
Мезгіл бағыныңқылы саб. қ.с.(спп с придаточ-ными времени)	1) –ған/қан + да - ген/кен – де 2) – ген/кен+ше -ған/қан+ша 3) ған/қан/ ген/кен +кезде 4) –ғалы/гелі - қалы/келі	Асан қалаға кет+ <u>кен+де</u> , інісі екі жаста еді. Жаңа бастық кел+ <u>гелі</u> , жалқымыз көбейді.
Қарсылықты бағыныңқылы саб. қ.с.(спп с придаточ-ными уступительными)	1) – са, - се + да/де 2) ған/қан/ ген/кен +мен 3) бола тұра, бола, тұра	Бүлт бол+ <u>ған+мен</u> , жаңбыр жауған жоқ. Сабақ бастал+ <u>са да</u> , оқушылар толық жиналған жоқ.
Себеп бағыныңқылы саб. қ.с.(спп с придаточ-ными причины)	1) –ған/қан + дықтан - ген/кен +діктен 2) ған/қан/ ген/кен +себепті	Күн суы+ <u>ған+дықтан</u> , біз жылы киіндік.
Мақсат бағыныңқылы саб. қ.с.(спп с придаточ-ными цели)	1)– у үшін 2)повел.форма глагола + деп	Қазақ тілін біл+ <u>у үшін</u> , көп оқу керек. Нан ал+ <u>айын деп</u> , дүкенге бардым.

Бастауыш пен баяндауыш атау тұлғадағы сөзден
болғанда, бастауыштан кейін
сызықша қойылады.

Қойылатын орындары

Бастауыш Зат есім - Баяндауыш Зат есім	Бастауыш Сілтеу есімдігі - Баяндауыш Зат есім	Бастауыш 3-жақ жіктеу есімдігі - Баяндауыш Зат есім	Бастауыш Заттанған сын есім, сан есім ше - Баяндауыш Зат есім	Бастауыш Тұйық етістік - Баяндауыш Зат есім	Бастауыш Зат есім - Баяндауыш Тұйық етістік	Бастауыш Сан есім - Баяндауыш Сан есім
--	---	---	---	---	---	--

Мысалдар

Берік- адамға көрік.	Бұл-үлкен қуаныш.	Ол-әйгілі әнші.	Ер жігіттің екі сөйлегені- өлгені.	Оқу-білім бұлағы. Алдау- зұлымдық, Алдану- ақымақтық	Менің мақсаты м-еліме пайдалы азамат болу	Бес жер де бес- жиырма бес
----------------------------	----------------------	--------------------	---	---	--	---